

Het einde van de Koude Oorlog en het Zwartboek van het communisme

Laten we het nog eens recapituleren: wie heeft de Koude Oorlog gewonnen? Een simpele en voor de hand liggende vraag op het eerste gezicht, die ook al veel gesteld maar nog niet onomstotelijk beantwoord is. Zoals men dat gewend is bij oorlogen en voetbalwedstrijden staat de overwinnaar centraal en is de verslagene vernederd. Met de oorlog die als "koud" wordt bestempeld en die ons continent ongeveer 35 jaar in haar greep hield, is het echter vreemd gesteld. Alle betrokkenen zien zich zelf als overwinnaars. En de enkele verslagenen die er zijn, halen hun gram in talkshows en rechtszaken.

22

jaargang 12, nr 4 - 01

transparant

– Beatrice Jansen-De Graaf –

Ruim tien jaar na het optrekken van het IJzeren Gordijn, dat Oost en West hermetisch van elkaar scheidde en als een naar verval riekend, vervilt en zwaar doek alle Oost-West-initiatieven leek te verstikken, ontstaan er steeds meer claims op het overwinnen van die scheiding. Laat ik enkele partijen opnoemen. Ten eerste Gorbatsjov. Gorbatsjov ontketende met zijn perestrojka en glasnost in 1985 een ware Gorbimania. Duizenden studenten interesseerden zich in de West-Europese hoofdsteden ineens weer voor Oost-Europastudies. De landen van het Oostblok traden langzaam uit de schaduw van de Koude Oorlog te voorschijn. Onderdrukte en ontmoedigde Oost-Europeanen durfden met een beroep op Gorbatsjovs geschriften weer uit hun schulp te kruipen. Informatie-uitwisseling, toerisme, individuele economische initiatieven en hervormingen kwamen eindelijk op gang. Gorbatsjov bleek echter de tovenaarsleerling die deze krachten niet meer in bedwang wist te houden en zijn eigen ondergang en de desintegratie van het sovjetimperium in 1989-1991 over zich afriep. Kunnen we iemand roemen voor de onbedoelde gevolgen van zijn handelen?

Aan de andere kant van het ideologisch-militaire conflict staat Reagan, zelfbenoemd bestrijder van het "Evil Empire" en symbool van de Amerikaanse onverzettelijkheid. Hier wordt het moeilijker.

Onlangs is er nog een studie verschenen waarin beweerd wordt dat Reagans spierballenpolitiek van ruimteschild en Star Wars absoluut geen invloed had op het beleid van de machthebbers in het Kremlin. De dissidenten in Polen en Tsjecho-Slowakije beweerden lange tijd het tegendeel. Samen met de zogenaamde haviken van het NAVO-bondgenootschap meenden zij dat alleen een demonstratie van militaire macht en economische superioriteit de communistische leiders van hun agressieve politieke koers naar buiten en repressieve bewind naar binnen toe kon afbrengen. Het moest duidelijk zijn dat de socialistische regimes de militaire en economische confrontatie niet konden winnen. Dat zou hen tot zachtere gedachten stemmen. Feit is dat Gorbatsjov in 1987 met Reagan als uit het niets een wapenreductie-akkoord sloot. Reagans harde en simplistische aanpak leek vruchten te dragen. Of was Gorbatsjov daar alleen ook wel op gekomen? En wat is de erfenis van die wapenwedloop? Tonnen nucleair afval en rondzwervende kofferbommen.

Dissidenten

Ten derde de Oost-Europese dissidenten. Zij waren ontegenzeggelijk de helden van de fluwelen revoluties in Polen, Hongarije, Tsjecho-Slowakije en de DDR. Zij waren voor 1989 veelal vervolgd en werkloos, bekleedden in de transitieperiode kortstondig een voorttrekkersrol, maar verdwenen daarna weer in de schaduw van de geschiedenis. Hun heldenrol kunnen zij echter maar moeilijk afleggen. Een aantal van hen overleefde politiek, maar slechts weinigen maakten de verwachting waar. Hun houding en opvattingen die zij onder de socialistische regimes moedig ontwikkeld hadden, waren bij nader inzien dikwijls te solitair en wereldvreemd, of gewoonweg eng nationalistisch, om er winst voor de jonge democratieën in Oost-Europa uit te halen.

Dan zijn er nog de massa's. Wie is de beelden vergeten van de duizenden Oost-Duitsers die luid scanderend "Wir sind das Volk" de machthebbers er in de herfst van 1989 aan herinnerden wat democratie eigenlijk was? Met kaarsen, geestelijke liederen en symbolen spandoeken boden eerst enkele honderden, daarna honderdduizenden Oost-Duitsers geweldloos verzet en protest tegen een regime dat hen onmondig hield. Ook de Poolse havenarbeiders die met gevaar voor eigen leven al in 1980 met stakingen het regime, het leger en de daarna afgekondigde noodtoestand trotseerden, mogen als moedige massa niet uit de herinnering verdwijnen.

Een alternatieve Poolse verklaring voor de erosie van de communistische heerschappij noemt de Paus als oorzaak. Volgens de voor het

merendeel: streng katholieke Polen was hun Wojtila de redder van het Poolse volk. Na zijn aantrede in oktober 1978 schreeuwden de Polen het van de daken "Papież jest Polakiem" (de Paus is een Pool). Deze demonstratie van katholieke macht en eensgezindheid beroofde de communistische machthebbers van iedere illusie ooit nog de ziel van de Poolse natie te kunnen winnen en dwong hen tot concessies. Het Poolse regime had de steun van de rooms-katholieke kerk broodnodig en stemde met de geëiste hervormingen en liberalisering in. Daarmee was een wezenlijke bres in het communistische bolwerk geslagen, wat zijn invloed op de andere regimes, vooral in de DDR, niet miste.

Verbouwereerd

In dit tijdperk van telecommunicatie mag de kracht van het beeld ook niet worden vergeten. Wanneer de tv op 9 november de beelden van Günter Schabowski, lid van het politiebureau van de DDR, niet had uitgezonden waarop hij tijdens een persconferentie een enorme inschattingsfout maakte, hadden de Oost-Berlijners de grensposten niet zo snel bestormd. Die waren niet op de hoogte van de houterig afgekondigde liberalisering van het grensregime en reageerden zo verbouwereerd dat er bij deze vreedzame grensdoorbraak geen schot viel. En ook eerder al in de zomer van 1989 ging van de opnames van demonstraties in Hongarije, verkiezingen in Polen en de "Montagsgebets" in de DDR over en weer een bemoedigende en solidariserende invloed uit.

In het rijtje van de ludieke verklaringen valt de hulde die aan de Oost-Duitse theeworst wordt gebracht. Onlangs herinnerde een Rus zich in een Duitse krant naar aanleiding van de veertigjarige herdenking van de bouw van de Muur hoe hij en zijn schoolkameraden de Oost-Berlijners benijdden om hun theeworst. Volgens hem was de doorbraak van de Berlijnse Muur te wijten aan de West-Berlijners die de Muur vanuit het Westen slechtten, omdat ze de Oost-Duitse theeworst niet konden weerstaan.

Op eigen bodem valt er ook nog roem aan het einde van de Koude Oorlog te behalen. Mient-Jan Faber, de vredesbeweging en de kerkelijke contacten zouden hun steentje daaraan hebben bijgedragen. In een boekje van Klaas van der Horst worden de contacten van kerkelijke gemeentes in Nederland met Tsjecho-Slowakije beschreven. De schrijver heeft zijn werk de welluidende titel 'Scheuren in het IJzeren Gordijn' meegegeven. Met die programmatische titel staat hij binnen de wereld van de kerkelijke contacten niet alleen. Ook enkele voormannen van het Interkerkelijk Vredesberaad, dat in de jaren tachtig ook over tientallen contacten met christenen en dissidenten in Oost-Europa beschikte, claimen met het tot stand brengen van Oost-West-contacten en "ontspanning van onderop" hun deel aan het lostornen en uitrafelen van het genoemde Gordijn te hebben bijgedragen. Volgens hen oefende de aanwezigheid van een invloedrijke vredesbeweging in het Westen bovendien een vertrouwenwekkende invloed op Gorbatsjov en zijn communistische collega's uit waardoor het hen gemakkelijker viel het Westen als politieke partner te zien in plaats van tegenstander.

Beschaamdheid

Na deze opsomming is het wel duidelijk dat er genoeg pretendents voor de lauwerkrans van de overwinning zijn. Niet alle aanspraken zijn vanzelfsprekend even geldig of zwaarwegend; dat blijkt wel uit de beschrijving. De vraag is echter of men in termen van een gewonnen oorlog kan spreken. Dat zou euforie, bevrijding en dankbaarheid jegens de bevrijders impliceren. Die is echter terecht ver te zoeken. De zoge-

naamde westerse overwinnaars verspreidden vanaf het moment van contactopname met de bevolking in het Oosten analoog aan de witte zendelingen in de ongerepte nieuwe wereld een levensgevaarlijke infectie: die van het wilde kapitalisme. Zij besmetten de volkeren van Oost-Europa zodanig met deze aandoening dat die nu nog steeds umechtig in hun ziekbed hangen. Het morele en geestelijke verval en de financiële wantoestanden en corruptie in de landen van het voormalige Oostblok, dwingt ieder die in dergelijke termen spreekt tot beschaamdheid.

Wat ook voor reflectie en een ingetogen reactie pleit, is de herinnering aan de vele slachtoffers van die Koude Oorlog. Hoewel hij 'koud' genoemd werd, zijn er in de hitte van het voornamelijk ideologische conflict vele mensen bij om het leven gekomen. Het tragische van deze oorlog is dat de slachtoffers niet slechts aan het front vielen, maar ook ver er vóór. Aan de grens tussen de beide Duitslanden en de Berlijnse Muur lieten circa duizend mensen het leven. In de strafkampen in Siberië crepeerden miljoenen.

Het gelijkstellen van de misdaden van het nationaal-socialistisch regime met die van de socialistische dictaturen is nog altijd wetenschappelijk omstreden. Met recht wordt de theorie van het totalitarisme geproblematiseerd, genuanceerd en bestreden. Hitler had de "Endlösung" van het Joodse volk voor ogen, dacht in rassenschema's en ontketende een vernietigingsoorlog. Stalin streefde naar de verwezenlijking van een socialistische utopie van gelijkheid, vrijheid en broederschap – en schuwde daarbij het middel van de liquidatie van grote groepen burgers niet.

Voor de slachtoffers zijn dergelijke onderscheidingen echter sofistisch. Stéphane Courtois die het in zijn *Zwartboek van het communisme* als een van de eerste aandurfde om de balans van ruim zeventig jaar communisme op te stellen, gaat uit van honderdmiljoen doden onder de opeenvolgende communistische regimes wereldwijd. Voor de Sovjet-Unie en Oost-Europa samen komt hij op 21 miljoen slachtoffers. Zijn analyse is niet onomstreden, maar de richting is duidelijk en niet te ontkennen.

De verantwoordelijkheid voor dit laatste onvoorstelbare sterftecijfer ligt eenduidig bij het stalinistische schrikbewind in de Sovjet-Unie en haar satellietstaten. De zogenaamde "overwinnaars" in het westelijke kamp hebben deze slachtoffers niet op hun geweten. Maar ondersteund, bevrijd of zelfs erkend hebben de West-Europese regeringen deze slachtoffers ook niet of nauwelijks. Lange tijd was het niet politiek opportuun om de Sovjet-Unie aan te vallen of te wijzen op mensenrechtenschendingen. In de jaren zeventig en tachtig overheerste op enkele uitzonderingen na diplomatieke beleefdheid jegens de Oostblokstaten. De internationale ontspanning diende immers niet in gevaar te worden gebracht en militaire confrontaties moesten kost wat kost vermeden worden.

Nu er uit de archieven steeds meer belastend materiaal opduikt over compromitterend en opportunistisch gedrag van zowel de communisten in het Oostblok als van hun democratische counterparts in het Westen, lijkt het daarom wijs om het insigne voor de "Deelname aan de Overwinning van de Koude Oorlog" maar niet te ontwerpen. Wellicht bieden historische analyses in de toekomst een afgewogen beeld van de oorzaken voor desintegratie van het Warschaupact. Tot die tijd is het beter eer te betuigen aan de gewone Oost-Europeaan die in 1989 de straat op ging; aan de vele nog niet gerehabiliteerde slachtoffers van het communisme en aan de wonderen die in dit "annus mirabilis" plaatsvonden zonder dat er menselijk geweld aan te pas kwam.